

خانه های تاریخی با نقشی فراتر از مسکن در بافت تاریخی اصفهان*

بهنام پدram*

استادیار دانشکده مرمت و حفاظت، دانشگاه هنر اصفهان

آزاده حریری**

کارشناسی ارشد مرمت و احیای بنا و بافتهای تاریخی، دانشگاه هنر اصفهان (نویسنده مسئول)

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۰۳/۰۳ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/۰۴/۱۴

چکیده:

خانه های تاریخی اصفهان بر اساس نیازهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی انسان به عنوان کاربر فضا و همچنین در ارتباط با بستر طبیعی، بنا شده است. حفاظت از آنها به منزله ی پاسداشت هویت ملی بوده و آگاهی از نحوه ی عملکرد و نقش اجتماعی شان مبنایی برای شناخت و تبیین نظام مدیریت حفاظتی از این عناصر ارزشمند بافتهای تاریخی اصفهان است. جریان زندگی در برخی خانه های تاریخی با شغل مالک در ارتباط بوده؛ از این جهت فضاهایی برای آن عملکرد خاص پیش بینی شده است. این قبیل خانه ها را می توان در زمره ی خانه کارگاه های تاریخی دسته بندی کرد. همچنین برخی خانه های تاریخی بستر زندگی افرادی بوده است که در تحولات اجتماعی - سیاسی دوران خود بسیار تأثیرگذار بوده اند و پاره ای از وقایع مهم در کالبد آن خانه تاریخی نقش می بندد. این خانه ها علی رغم داشتن ارزش های تاریخی و معماری به عنوان نمونه ای از خانه های مشاهیر اصفهان قابل دسته بندی می باشند. پژوهش حاضر در پی پاسخ گویی به چرایی خلق معماری خانه کارگاه ها در بافت تاریخی اصفهان و تحلیل نحو فضایی و سازماندهی خانه کارگاه ها به منظور درک حضور فضای کار در کالبد اولیه ی بنا بوده است. اهداف اصلی در راستای پاسخ گویی به پرسش کلیدی به این قرار خواهد بود: با تحلیل و بررسی جایگاه معماری مسکونی در تحولات فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دوران صفویه و قاجار در اصفهان، بتوان به گونه شناسی خانه های تاریخی این شهر براساس نوع عملکرد پرداخت و دسته بندی جامعی برای خانه های تاریخی با عملکرد فراتر از مسکن تعیین نمود. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با هدف توسعه ای و با بهره گیری از اسناد کتابخانه ای، مطالعات میدانی و مصاحبه انجام شده و یافته ها طبق روشی کیفی و از طریق مقایسه و تفسیر تحلیل شده اند. نتیجه ی پژوهش نشان می دهد که می توان تقسیم بندی و گونه شناسی بر اساس عملکرد خاص در خانه های تاریخی با نقشی فراتر از مسکن ارائه کرد. همچنین تأثیرات ارتباط فضای کار و خانه را در فرم و کالبد بنا تبیین نمود.

واژه های کلیدی: خانه های تاریخی اصفهان، کار در خانه، خانه مشاهیر، خانه کارگاه.

مقدمه

اهمیت خانه از آن جهت است که علاوه بر اینکه به عنوان سرپناه مورد استفاده قرار می‌گرفت؛ بلکه محیطی برای شکل‌گیری فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و... انسان‌ها به منظور تأمین نیازهای مادی و غیرمادی می‌باشد. خانه پدیده‌ایست حاصل تقابل عوامل گوناگون که شرایط اجتماعی جامعه نیز در شکل‌دهی آن تأثیرگذار است. آموس راپاپورت (۱۳۸۸) بر این عقیده می‌باشد که شرایط اجتماعی در تبعیت‌الگوهای فرمی خانه بسیار اثرگذار بوده است. همچنین یکی از زوایای مطالعه و تحلیل معماری مسکونی تاریخی اصفهان، بررسی از منظر شیوه زندگی می‌باشد (حائری مازندرانی، ۱۳۸۷، ۳۷). در زمینه‌ی تاریخچه‌ی پیوند فضای کار و خانه باید گفت برای اکثریت عظیم جمعیت در جوامع ماقبل صنعتی، فعالیت‌های تولیدی و فعالیت‌های خانگی از یکدیگر جدا نبودند (نیازی و چیت‌سازیان، ۱۳۸۶، ۱۰۷-۱۲۳). اما آنچه الگوی تداخل مسکن با محیط کار در جوامع دیگر را از الگوی ایرانی آن جدا می‌کند؛ معیارهای ایرانی - اسلامی در تحقق الگوی مسکن بوده است. در قرآن کریم درباره حریم خانه این گونه توصیه شده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید به خانه‌های غیر از خانه خود، بی‌آنکه اجازت طلبیده و بر ساکنانش سلام کرده باشید؛ داخل مشوید...» (نور: ۲۷-۲۸). از این جهت محرمیت در خانه‌ی ایرانی از بدو امر مبتنی بر تفکیک مشخص و واضح ساکنان و فعالیت آنان از قلمرو عمومی و نیز دیگر خانه‌ها بوده است (ریلی، ۱۳۸۴، ۲۰).

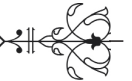
بر این اساس خانه‌های تاریخی اصفهان در دوران صفوی و قاجار، منطبق با نوع شغل و فعالیت‌های سرپرست خانواده به دو دسته تقسیم‌بندی می‌شوند که شامل الف) خانه‌هایی که شغل و فضاهای خانه جدا از یکدیگر هستند؛ و ب) خانه‌هایی که برخی فضاها در ارتباط با شغل و یا به نوعی دربرگیرنده‌ی فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و... سرپرست خانواده است. احیای خانه‌های تاریخی با نقش فرامسکونی، ضمن بیان ارزش‌های معماری این بناهای از دست رفته، نقش مهمی در بازآفرینی هویت بافت تاریخی شهر اصفهان دارد. پژوهش حاضر با عطف به خلاء اطلاعاتی موجود پیرامون گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی اصفهان با عملکرد چندگانه و عناصر کالبدی خاص در ارتباط با شغل مالک شکل گرفته است. هدف اصلی انجام این تحقیق پاسخ به

این پرسش است که تأثیر شغل و موقعیت‌های مختلف مالکان خانه‌های تاریخی در ابعاد فرهنگی، مذهبی، سیاسی و... در کالبد و عملکرد خانه‌های شخصی این افراد در دوران صفوی و قاجار شهر اصفهان چگونه بوده است؟

پیشینه‌ی پژوهش

غالباً قدیمی‌ترین توضیحات درباره خانه‌های تاریخی اصفهان را می‌توان در سفرنامه‌های تاریخی جستجو کرد که شامل توصیفات نوشتاری و در پاره‌ای موارد گراور می‌باشند. پینون (۱۳۹۲) توضیحات پاره‌ای از سفرنامه‌ها درباره‌ی خانه‌های اصفهان را آورده است که آنها را در بخش‌هایی چون سیمای شهری، سازه و مصالح، فضاهای خانه و... دسته‌بندی کرده است. دیبا، ریوالت و سانتلی (۱۳۹۲) در کتاب «خانه‌های اصفهان» به گونه‌شناسی، نقش طبیعت، فضای معماری، سازه و... در خانه‌های اصفهان می‌پردازند. همچنین قاسمی سیجانی و معاریان (۱۳۸۹) به گونه‌شناسی خانه‌ی قاجاری اصفهان می‌پردازند. مقاله‌ی دیگری نیز از معاریان (۲۰۰۳) موجود است که در آن خانه‌های مسلمانان و زرتشتیان یزد بررسی شده و در کنار عوامل فرهنگی، دینی و نیز اقلیمی، عوامل اجتماعی هم در نظر گرفته شده است. کاراپتیان (۱۳۸۵) در کتاب «خانه‌های ارامنه‌ی جلفای نو اصفهان» به مستندسازی و گونه‌شناسی ۱۳ خانه ارامنه جلفا می‌پردازد. جبل عاملی (۱۳۷۵) هم در مقاله‌ی خود تحت عنوان «خانه‌های اصفهان در دوره معاصر» به بررسی تاریخی - تسلسلی خانه‌های معاصر اصفهان (از زمان پیروزی انقلاب مشروطه تا توسعه‌ی معماری به اصطلاح مدرن) می‌پردازد. ظهیری (۱۳۹۳) در کتاب «آمدیم خانه نبودید» بر اساس مطالعات میدانی مخاطبان را به میهمانی باشکوهی دعوت می‌کند؛ به درک لحظه‌های پراحساس و نشستن در محضر خانه‌هایی که آثارهای جاودانه‌ای در آنها شکل گرفته است؛ لمس دیوارهایی که رازهای سربه‌مهر تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... ایران را در سینه دارند. در این کتاب به بررسی خانه‌هایی از مشاهیر ایران در پایتخت (تهران) پرداخته شده؛ هم‌چون خانه‌ی بدیع‌الزمان فروزانفر، عبدالحسین زرین‌کوب، سعید نفیسی، محمد معین، صادق هدایت، سیمین دانشور، نیما یوشیج، احمد شاملو، مهدی اخوان ثالث، هوشنگ ابتهاج، ملک الشعرای بهار، حسین منزوی، سهراب سپهری، محمد مصدق، مهرداد اوستا و... در مقدمه‌ی کتاب آمده است: «از

۲. خانه‌هایی که اعمال عملکردهای دیگر در فرم و کالبد خانه بی‌تأثیر بود.

سپس تحقیق در پی شناسایی علت ایفای نقش چندگانه در کارکرد خانه‌ها به دسته‌بندی دیگری رسید که خانه‌های تاریخی چندعملکردی اصفهان به دو دسته خانه مشاهیر و خانه کارگاه تقسیم می‌شوند. خانه مشاهیر بر اساس حوزه فعالیت‌های مالک خانه به سه دسته خانه مشاهیر فرهنگی، خانه مشاهیر سیاسی، خانه مشاهیر اقتصادی تقسیم‌بندی شد. خانه کارگاه‌ها نیز بر اساس نوع حرفه مالک به دو دسته تقسیم‌بندی می‌شود: نخست، خانه کارگاه‌هایی که دارای تولیدات و محصولات خاصی بودند؛ و دوم، خانه کارگاه‌های غیرتولیدی که فعالیت‌های اجرایی مالک در حوزه‌های مختلف (آموزشی، اداری و...) در خانه انجام می‌شد (نمودار ۱).

شرایط اقتصادی و اجتماعی اصفهان در دوران صفوی و قاجار

برای درک رابطه‌ی فضای کار و خانه در زمان صفوی و قاجار شهر اصفهان، لازم است به بررسی مشاغل و تولیدات شاخص در این دوران پرداخته شود. با تشکیل دولت صفوی، سلاطین این سلسله، به خصوص شاه عباس اول، به عمران و آبادی کشور توجه ویژه‌ای کردند. لارنس بوکهارت در ارتباط با صادرات عصر صفوی می‌نویسد: در دوران صفویه صادرات مقادیر عظیمی از مصنوعات داخلی، نشان از کار و تولیدات داخلی موفق و رونق کار بازرگانان و صاحبان پیشه ایران می‌داد. محصولات چون کرک راور، پارچه‌زری، پارچه‌ی قلابدوزی شده، قالی، انواع پارچه، مصنوعات چرمینه، ساغری، گلاب، عرقیات، روغن‌های گیاهی، شراب و... از ایران به اروپا و هندوستان همواره در حال صدور بود (لاکهارت ۱۳۶۸، ۴۴۰).

کالبد برخی خانه‌های شخصیت‌های برتر در حوزه‌های فرهنگی و مذهبی (مانند خانه‌ی ادبا و روحانیون)، اجتماعی و اقتصادی (مانند خانه‌ی تجارشناس)، سیاسی (مانند خانه‌ی عاملان حکومت) در دوران قاجار و صفوی با فعالیت‌ها و روابط شغلی آن‌ها در ارتباط بوده است. در حقیقت این خانه‌ها، علی‌رغم داشتن نقش مسکن به نوعی یک نهاد فرهنگی یا اجتماعی یا سیاسی و... تلقی می‌شده‌اند. برخی فضاهای این خانه‌ها دارای عملکرد چندگانه بوده و برخی دیگر به عملکرد خاصی که در سایر

میان این ۴۴ خانه حدود چهل درصدشان ثبت تاریخی شده‌اند و تا اندازه‌ای از گزند تخریب روزگار دورند. از بین خانه‌های ثبت شده تاریخی ۲۲ درصد به شکل موزه در آمده‌اند؛ ۵۸ درصد میراث‌داران مشاهیر، میراث‌پدیری و همسری را فروخته‌اند. همچنین از میان خانه‌هایی که ثبت تاریخی نشده‌اند؛ ۶۵ درصد تخریب شده و جز نامی نامفهوم چیزی از آنها باقی نمانده است» (ظهمیری ۱۳۹۳). نتایج حاصل از این بررسی میدانی، شرایط حفاظتی نامطلوب این گونه از خانه‌های تاریخی را در کشور ایران نشان می‌دهد. خانه‌هایی که به دلیل داشتن عملکرد فرامسکن در بافت‌های تاریخی، می‌تواند با برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های باززنده‌سازی، همچون گذشته به نهادی فرهنگی یا اقتصادی و... در بافت‌های تاریخی مبدل شود. تاکنون به گونه‌شناسی و تبیین نظام مدیریت باززنده‌سازی خانه کارگاه‌ها و خانه‌های مشاهیر در بافت تاریخی اصفهان پرداخته نشده که از نوآوری‌های تحقیق حاضر به شمار می‌آید.

روش پژوهش

روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی و موردپژوهی است و با هدف توسعه‌ای و با بهره‌گیری از اسناد، مطالعات میدانی و مصاحبه انجام شده و در نهایت تحلیل داده‌ها بر طبق روش کیفی و از طریق مقایسه و تفسیر بوده است. جامعه‌ی آماری تحقیق نیز خانه‌های تاریخی استان اصفهان در دوران صفوی و قاجار است که به ثبت ملی رسیده‌اند.

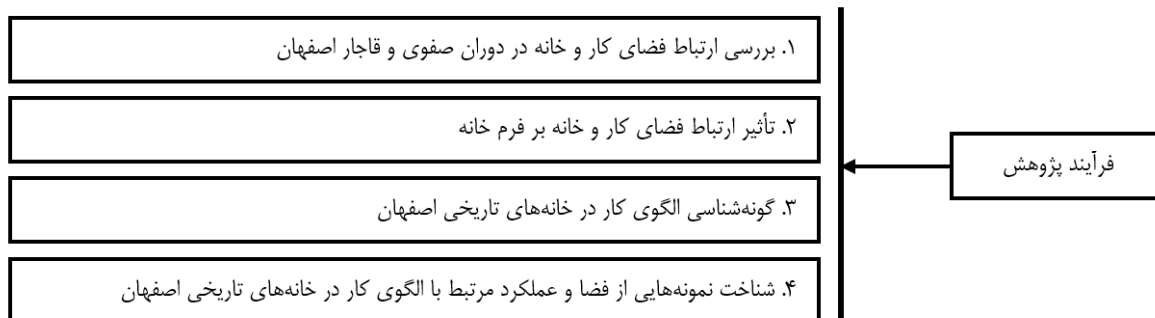
فرآیند پژوهش

بر مبنای روش تحقیق نخست به اختصار شرایط اقتصادی و اجتماعی اصفهان در دوران قاجار و صفوی بیان شده است. سپس ضمن توجه به کارکردهای مختلف خانه‌ها با توجه به شرایط اقتصادی و اجتماعی حاکم بر جامعه در آن زمان به تحلیل فضاهایی در کالبد خانه با عملکرد چندگانه و یا عملکرد خاص فراتر از نحو فضا در معماری مسکونی دوره‌ی قاجار و صفوی اصفهان پرداخته و بر اساس پرسش‌ها و اهداف ویژه پژوهش، خانه‌های تاریخی اصفهان با عملکرد چندگانه دسته‌بندی شدند. در این دسته‌بندی خانه‌ها با عملکرد چندگانه به دو دسته‌ی کلی تقسیم‌بندی می‌شوند:

۱. خانه‌هایی که ایفای عملکردهای دیگر باعث تغییر در فرم و کالبد فضاهای خانه شده

خانه‌های هم‌دوره‌ی آنها وجود نداشته؛ معطوف می‌شده‌است. این گونه خانه‌ها را می‌توان در قالب خانه‌های مشاهیر اصفهان در سه دسته شامل: الف) خانه‌های مشاهیر فرهنگی و مذهبی؛ ب) خانه‌های مشاهیر اقتصادی و اجتماعی؛ ج) خانه‌های مشاهیر

نمودار ۱. فرآیند پژوهش (مأخذ: نگارندگان)

عبابافی و موتابی (شعربافی)؛ ۲. چرم‌سازی و پوست‌دوزی؛ ۳. صنایع فلزی ساده در حدود ذوب مس، سرب، نقره، طلا، آهن و تهیه لوازم فلزی زندگی؛ ۴. صنایع مربوط به چوب، ۵. صنایع ظریفه شامل جواهرسازی، زرگری، نقره‌کاری، منبت‌کاری، خاتم‌سازی، میناکاری و امثال آن؛ ۶. صنایع معدنی مانند آجرپزی، تهیه آهک، گچ، سفال‌پزی و شیشه‌گری، ۷. صنایع روستایی که علاوه بر تهیه لبنیات و پشم خام شامل بافندگی دستی مانند جوراب‌بافی، قالی‌بافی و امثال آن بود؛ ۸. صنایع غذایی و دارویی شامل رشته‌های گوناگون مانند نانوبی، قنادی، عصاره‌ی (کشیدن عصاره‌ی گیاهان)، تدارک گیاهان دارویی و امثال آن. اما صنایع جدید به صورت ساده و ابتدایی آن مانند کارخانه‌های ضرب سکه، قورخانه و تسلیحات، بلورسازی، چینی‌سازی و... در انحصار دولت بود (شمیم ۱۳۷۹، ۳۹۰-۳۹۱). در گذشته به دلیل داشتن ارتباط نزدیک بین فضای خانه و کار، بعضی از مراودات و روابط اجتماعی بین تجار و صاحبان پیشه در خانه‌های شخصی آن‌ها انجام می‌شد و در برخی خانه‌ها این ارتباط باعث تغییراتی در الگوی نحوفا و ویژگی‌های فرمی معماری بوده است.

تأثیر شرایط اجتماعی مالکان بر فرم و ساختار الگوی مسکن در دوره قاجار و صفوی
شغل و موقعیت اجتماعی مالک در وضعیت بیرونی خانه‌های صفوی و قاجاری اصفهان چندان تأثیرگذار

شرایط اقتصادی و اجتماعی اصفهان در دوران صفوی و قاجار

برای درک رابطه‌ی فضای کار و خانه در زمان صفوی و قاجار شهر اصفهان، لازم است به بررسی مشاغل و تولیدات شاخص در این دوران پرداخته شود. با تشکیل دولت صفوی، سلاطین این سلسله، به خصوص شاه عباس اول، به عمران و آبادی کشور توجه ویژه‌ای کردند. لارنس بوکهارت در ارتباط با صادرات عصر صفوی می‌نویسد: در دوران صفویه صادرات مقادیر عظیمی از مصنوعات داخلی، نشان از کار و تولیدات داخلی موفق و رونق کار بازرگانان و صاحبان پیشه ایران می‌داد. محصولاتتی چون کرک راور، پارچه‌زری، پارچه قلابدوزی شده، قالی، انواع پارچه، مصنوعات چرمینه، ساغری، گلاب، عرقیات، روغن‌های گیاهی، شراب و... از ایران به اروپا و هندوستان همواره در حال صدور بود (لاکهارت ۱۳۶۸، ۴۴۰).

در دوره‌ی قاجار به دلیل عقب‌ماندگی علمی و فنی، ناامنی در راه‌های کشور، خصلت‌های خاص ایرانیان - که سازوکار هم‌زیستی و همکاری‌های اقتصادی را بر نمی‌تافتند - کارخانه‌های موفق‌ی در این برهه از زمان احداث نشد و اصفهان نتوانست از مرحله تولید سنتی به صنعتی عبور کند (رجایی ۱۳۹۳، ۴۸). صنایع دوره قاجار به طور اجمال عبارت بود از: ۱. بافندگی شامل بافت قالی و قالیچه، نسج کرباس، متقال، شال، برک، زری‌بافی، ترمه‌بافی، مخمل‌بافی،

۳۱۲). برخلاف سیمای بیرونی خانه‌های این دوره، فرم و تزئینات فضاهای درونی به شغل و موقعیت اجتماعی مالک وابسته بوده است. مثلاً بازرگانان خانه‌های وسیع و بزرگ داشتند و اتاق پذیرایی خود را با مسند و پشتی‌های ساخته شده از قالیچه‌های زیبا و نفیس می‌آراستند (شمیم ۱۳۷۹، ۳۸۴). همچنین در خانه‌ی امین ۱ به عنوان یکی از نمونه خانه‌های تجار مسلمان اصفهان در دوره‌ی قاجار، برای اولین بار از میلان تاشو متصل به دیوارهای تالار مرکزی استفاده می‌گردد (جدول ۱).

نبوده؛ ولی فضاها و عناصر درونی خانه در برخی موارد تابعی از شرایط اجتماعی و شغلی ساکنان بوده است. در واقع به دلیل درون‌گرایی الگوی مسکن در دوران صفوی و قاجار از نمای خارجی اکثر خانه‌های تاریخی موقعیت شغلی و اجتماعی مالک مشخص نمی‌گردد. در روزنامه اخگر (۱۲۷۴ ه.ش) در این باره آمده است؛ «سردر عمارت و نمای دیوار منزل فلان‌الدوله و بهمان‌التجار با سردر عمارت و نمای دیوار فلان دلایل بازار یا فلان آقای بزاز از حیث منظر و مرثا به هیچ وجه دارای امتیازی نیست» (روزنامه اخگر، سال نهم، شماره ۱۲۷۴، ۱ مهر ۱۳۱۶؛ رجایی ۱۳۸۷،

جدول ۱. مقایسه‌ی تطبیقی سیمای بیرون و درون دو خانه‌ی قاجاری در اصفهان با شرایط اجتماعی تملک متضاد (مأخذ: نگارندگان)

نام خانه	شغل مالک	موقعیت اجتماعی	فضاهای بیرونی	فضاهای درونی
میرزا حبیب الله خان مشیر الملک انصاری ^۲	وزیر ظل السلطان، حاکم اصفهان در دوران قاجار	خاص	ورودی ساده و عاری از تزئینات	تزئینات گسترده و کاربرد کاغذ دیواری در درصد کمی از خانه‌های دوره) قاجار از کاغذ دیواری برای تزئین (استفاده شده است)
				
هدایی ^۳	خواروبار فروش	عام	ورودی ساده و عاری از تزئینات	فضاهای داخلی دارای تزئینات خیلی اندکی می‌باشند و غالباً به صورت ساده هستند
				

(تجار برجسته و صاحب نفوذ) بازرگانان اصفهان در دوران قاجار و صفوی ارتباط میان مردم و حاکمیت را سامان می‌بخشیدند و با تأمین بخش‌هایی از درآمد پادشاهی، جایگاه اجتماعی خود را ارتقا بخشیده بودند. این بازرگانان در محلات مختلف این شهر خانه‌های زیبا با فضاهای شکیل برای پذیرایی از همکاران و مراجین خود جهت تجارت احداث نمودند. حضور این طیف متمول در محله‌های شهر اصفهان، بر سازمان فضایی، شبکه‌های ارتباطی و سیستم‌های تأسیسات شهری تأثیر مستقیم داشته و نوعی سازمان اجتماعی مبتنی بر فعالیت‌های اقتصادی و معیشتی را معرفی می‌نماید که تجار در آن نقش اساسی داشته‌اند (رجایی ۱۳۸۵). یکی از تفاوت‌های فرمی این گونه با سایر خانه‌ها جهت‌گیری اصلی خانه است. غالباً در خانه‌های تجار مخصوصاً تجار محله‌ی جلفا به خاطر پذیرایی از بازرگانان و تجار دیگر کشورها در فصل تجارت آن روزگار

سیاسی تقسیم‌بندی نمود. در دوران قاجار و صفوی به دلیل اینکه تولیدات بیشتر به صورت سنتی بوده؛ در برخی مشاغل فضاهایی از خانه به فعالیت‌های شغل مالک اختصاص می‌یافته؛ مانند گلاب‌گیری، آسیاب، قالی‌بافی، عصاره‌ی و تولید سرکه، عبا‌بافی و... معمولاً این فضاها در گوشه‌های خانه‌ها و دارای ورودی مستقل بوده‌اند. در این گونه از الگوی معماری مسکونی در برخی فضاهای خانه محصولات و وابسته به شغل مالک تولید می‌شده‌است و یا یک فضایی در اختیار فعالیت‌های اجرایی مالک بوده (مانند خانه‌مدرسه‌ها) ولی مانند گونه‌های مشاهیر وابسته به ارتباطات و مراودات شغلی مالک نبوده است. این دسته از خانه‌ها در قالب خانه‌کارگاه‌ها قابل بازشناسی هستند که به دو دسته الف) خانه‌کارگاهی که دارای تولیدات سنتی بوده‌اند؛ ب) خانه‌کارگاهی که فضایی از خانه به فعالیت‌های اجرایی مالک وابسته بوده؛ تقسیم می‌شوند خانه‌های تاریخی مشاهیر اقتصادی

نمودار ۲. تقسیم‌بندی خانه‌های تاریخی صفوی و قاجار اصفهان با عملکرد فراتر از مسکن (مأخذ: نگارندگان)

آن حاضر می‌شدند. در این خانه انبارهای بزرگی ساخته شده است (چله خانه) که به نگهداری غلات (گندم و جو) اختصاص دارد. همچنین طویله‌های بزرگی برای نگهداری حیوانات رعیایا و یا سهم اربابی وجود دارد (جدول ۴) (قاسمی سیجانی ۱۳۹۴).

گونه‌شناسی فرمی و عملکردی خانه‌های تاریخی مشاهیر مذهبی و فرهنگی

خصوصیت دین‌باروری مردم ایران و قدرت علما و روحانیون که از تعلیمات تشیع و قداست بخشی به روحانیت نشأت گرفته؛ باعث

(بهار و تابستان)، شاخص‌ترین جبهه در بخش جنوبی (نَسرد) ساخته شده‌است. این در حالیست که جبهه‌ی غالب اقلیمی در شهر اصفهان، بخش شمالی است. در خانه‌های متعلق به ملاکان و اربابان نیز، حیاط‌های بیرونی بزرگی برای مراجعه و پذیرش رعیت‌های از ده و انبارها و طویله‌های بزرگی برای ذخیره کردن سهم اربابی وجود دارد. معمولاً این حیاط‌های بیرونی آراستگی و شکوه بیرونی‌های خانه‌های روحانیون و تجار را ندارند (به علت تفاوت مراجعان). خانه‌ی ادیب برومند ۱۲ گز، از نمونه خانه‌های اربابی می‌باشد که رعایا برای حسابرسی و پرداخت سهم اربابی در

اصفهان در محله‌ی سینه‌پایینی ساکن بوده‌اند. این بنا یکی از خانه‌های مشاهیر اصفهان است که عملکرد و فرم آن تحت تأثیر فعالیت‌های مالک قرار گرفته است. همچنین در خانه‌ی روحانیون معمولاً محلی برای پذیرایی از مردم و پرسش مسائل شرعی وجود داشت که باعث شده در خانه‌های آنان بیرونی‌های شاخص پدید آید (مانند خانه مشکی ۴ و خانه مشروطیت ۵) (تصویر ۱ و ۲). در این خانه‌ها به دلیل حضور زنان نامحرم برای پرسش مسائل شرعی از روحانی، در راستای رعایت مسائل شرعی و اصل محرمیت مانع بصری میان زنان نامحرم و روحانی پیش‌بینی شده است. بدین صورت که ارسی دیگری در محل تلاقی شاه نشین و تالار قرار دارد که جداکننده‌ی حریم زنان از مردان است (مانند خانه‌ی آیت‌الله میرزا علی فانی) (قاسمی سیپانی ۱۳۹۴). در حیاط بیرونی خانه میرزا احمد مالباشی ۶ فضای مستقلی به دفتر کار روحانی اختصاص داشته است (جدول ۲).

تصویر ۲. سیمای بیرونی در خانه‌ی تاریخی مشروطیت (مأخذ: نصرآبادی ۱۳۹۴)

۱۰۳). همچنین یکی از مهمترین انجمن‌های اصفهان «انجمن اتحاد یا اتحادیه علما» بود که با حضور ۲۲ نفر از بزرگترین علمای اصفهان از جمله آقا نجفی، حاج آقا نورالله، حاج میرزا ابوقاسم زنجانی، امیرزا محمد علی کلباسی، ملا عبدالکریم جزی و... در سال ۱۹۰۷ م شکل گرفت (همان ۱۴۲) (روزنامه انجمن مقدس ملی اصفهان، سال اول، شماره ۳، ۵ ذی‌الحجه ۱۳۲۴). این روحانیون از همان ابتدا تصمیم گرفتند جلسات انجمن را در خانه‌ی اعضا و به شکل گردشی برگزار کنند (همان ۱۴۲).

شده مردم که در دوران حکومت صفویه و قاجار، اکثر آنان شیعه‌مذهب هستند؛ در تمامی مسائل از روحانیت پیروی کنند (عمید زنجانی ۱۳۸۱، ۸۶). وابسته نبودن روحانیت به طبقه‌ی حاکم و حضور آنان در میان تمام گروه‌های مردم، از عوامل مهمی است که باعث می‌شود خانه‌های روحانیون برجسته در آن زمان به نهادهایی برای حمایت از مردم و ترویج فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی در جامعه تبدیل گردد. گاسپاردروویل افسر فرانسوی - که در پانزدهمین سال سلطنت فتحعلی شاه قاجار در ایران حضور داشته است - درباره‌ی موقعیت اجتماعی روحانیون در ایران می‌نویسد: «روحانیون در ایران درجات و مقامات مختلفی دارند. در راس آن‌ها شیخ الاسلام - که پیشوای مذهبی کلیه‌ی مسلمانان شیعه می‌باشد - قرار دارد. آنها در شهرهایی که مرکز حکومت است مستقر می‌شوند و در حوزه‌ی حکمرانی نسبت به کلیه‌ی اموری که در حیطه‌ی صلاحیت شیخ الاسلام است؛ قضاوت می‌کنند» (دروویل ۱۳۶۷، ۱۲۷). خاندان شیخ الاسلام

تصویر ۱. سیمای بیرونی در خانه‌ی تاریخی مشکی (مأخذ: نگارندگان)

نمونه‌ی دیگر از این گونه بناها در شهر اصفهان، خانه‌ی آیت‌الله نورالله نجفی است. این بنا علی‌رغم ارزش‌های معماری آن، به دلیل رخداد وقایع مهم تاریخی در ارتباط با انقلاب مشروطه که بر سرنوشت سیاسی کشور بسیار تأثیرگذار بوده؛ دارای ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی می‌باشد؛ که آن را ارزشمندتر ساخته است. نخستین نشست مشروطیت اصفهان در خانه آقا نجفی برگزار شد. در این جلسه «عماید و بزرگان هر صنف، از علمای اعلام و اعیان عظام و تجار گرام و سایر اصناف دعوت شده، جشن مجلس شورای ملی را منعقد نمودند (رجایی ۱۳۸۵،

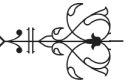

جدول ۲. تحلیل عملکرد در فضاهای خانه‌ی شیخ‌الاسلام

نام خانه‌ی تاریخی	عملکرد خاص خانه	تناسبات و فرم فضا با عملکرد خاص	پلان خانه و موقعیت فضای خانه با عملکرد خاص و چندگانه	تصاویر و توضیحات
خانه‌ی شیخ الاسلام ^۷	نهاد مذهبی - فرهنگی (خانه تکیه)	فرم ایوان به صورت نیمه‌چلیپایی از ترکیب دو مستطیل که طول مستطیل بزرگتر در حدود ۱۳ متر است.		از دلایل وجود چنان ایوان وسیع - که در سایر خانه‌های صفوی و قاجار اصفهان تاکنون نمونه‌ای مشابه فرم و تناسبات آن یافت نشده است - کارکرد فرامسکونی فضا بوده است.
خانه‌ی آیت‌الله علامه فانی ^۸	نهاد مذهبی - فرهنگی	فرم فضا به صورت مستطیل که نسبت طول به عرض آن ۵ به ۴ است و در قسمت شاه‌نشین تالار به وسیله در ارسی مجزا از سایر بخش‌های تالار جدا شده است.		از دلایل پیش‌بینی چنین فضایی در قسمت شاه‌نشین تالار با داشتن حریم کاملاً مشخص، فعالیت‌های مذهبی مالک و مراجعین خاص این خانه بوده است.
خانه‌ی میرزا احمد ملاحی	نهاد مذهبی - فرهنگی	اتاق کار به فرم مستطیل و نسبت طول به عرض آن ۵ به ۳ است.	 ۱. حیاط بیرونی ۲. اتاق کار ۳. ورودی مستقل بیرونی	در جبهه‌ی غربی حیاط بیرونی فضای مستقلی به اتاق کار مالک و پذیرش مراجعین اختصاص داشته است.

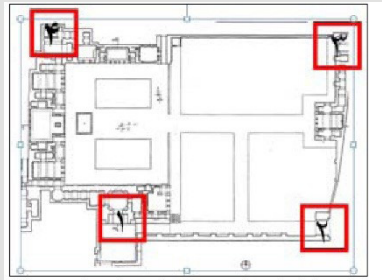

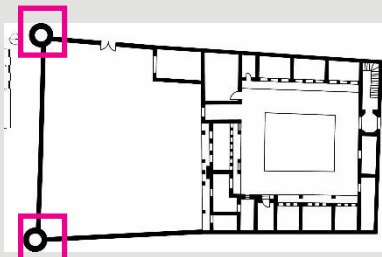

گونه‌شناسی فرمی و عملکردی خانه‌های تاریخی مشاهیر سیاسی (ماموران حکومت)

در خانه‌های عاملین اصلی حکومت در منطقه اصفهان چون والیان و سرداران جنگ، حیاطی به عنوان دیوانخانه وجود دارد (مجموعه‌ی خان خوراسگان^۱، مجموعه‌ی سرتیپ سده‌ی^۲). حیاط دیوانخانه از لحاظ معماری بسیار شاخص و مزین و در واقع محل ملاقات‌های اداری والی و نماینده‌ی حکومت با مردم است. تا آغاز دوره‌ی معاصر و شکل‌گیری نهادهای اداری در ایران (از زمان مشروطه با ساخت مجلس ملی و سپس در دوره‌ی پهلوی اول با ساخت وزارتخانه‌ها و ادارات گوناگون) کارهای حکومتی در حیاط دیوانخانه (بخشی از خانه‌ی مأموران حکومت) صورت می‌پذیرفت. همچنین در مجموعه هفت دستگاه سرتیپ سده‌ی خمینی شهر، متناسب با شغل مالک (سردار سپاه ظل‌السلطان، حاکم اصفهان) حیاطی بزرگ

برای تمرین سوارکاری با اسب ساخته شده است (قاسمی سیجانی ۱۳۹۴). گاسپار دروویل سیمای دیوان‌خانه را این گونه توصیف می‌کند: «خانه دارای اتاق‌های متعدد است. تالار وسیعی که به دیوان‌خانه معروف است در میان اتاق‌ها قرار دارد. در دیوان‌خانه، اشخاص سرشناس هر روز پیش از ظهر اطرافیان خود را به حضور می‌پذیرند. دیوان‌خانه همیشه بین یک حیاط و یک باغ و غالباً بین دو باغ قرار دارد. در هر دو سمت پنجره‌های بزرگی که بلندی آن به سقف می‌رسد وجود دارد که هنرمندانه از قطعات کوچک چوب با اشکال تزئینی ساخته شده‌است» (گاسپار دروویل ۱۳۶۷، ۷۳). خانه‌ی برخی دیگر نیز مانند مجموعه‌ی خان خوراسگان که متعلق به حاکم قدرتمند خوراسگان به نام باقرخان خوراسگانی بوده؛ به عناصر دفاعی (برج) مجهز بوده است (جدول ۳).

جدول ۳. تحلیل عملکرد دفاعی در خانه‌های حسینی و نهنگی (مأخذ: نگارندگان)

نام خانه‌ی تاریخی	مالک خانه	عملکرد	پلان خانه و موقعیت فضای خانه با عملکرد خاص و چندگانه	تصاویر و توضیحات
خانه‌ی حسینی در مجموعه‌ی خان خوراسگان	خاندان باقرخان خوراسگانی (حاکم خوراسگان)	خاص خانه		 وجود برج در گوشه‌ی این خانه‌ها یکی از عناصر معماری خاصی می‌باشد که بیانگر عملکردی فراتر از مفهوم مسکن در این خانه است.
خانه‌ی نهنگی ۱۱	خاندان نهنگی (والی منطقه)	نهاد سیاسی		

از بازرگانان و تجار دیگر کشورها در فصل تجارت آن روزگار (بهار و تابستان)، شاخص‌ترین جبهه در بخش جنوبی (نسرده) ساخته شده‌است. این در حالیست که جبهه‌ی غالب اقلیمی در شهر اصفهان، بخش شمالی است. در خانه‌های متعلق به ملاکان و اربابان نیز، حیاط‌های بیرونی بزرگی برای مراجعه و پذیرش رعیت‌های از ده و انبارها و طولیه‌های بزرگی برای ذخیره کردن سهم اربابی وجود دارد. معمولاً این حیاط‌های بیرونی آراستگی و شکوه بیرونی‌های خانه‌های روحانیون و تجار را ندارند (به علت تفاوت مراجعان). خانه‌ی ادیب برومند ۱۲ گز، از نمونه خانه‌های اربابی می‌باشد که رعایا برای حسابرسی و پرداخت سهم اربابی در آن حاضر می‌شدند. در این خانه انبارهای بزرگی ساخته شده است (چله خانه) که به نگهداری غلات (گندم و جو) اختصاص دارد. همچنین طولیه‌های بزرگی برای نگهداری حیوانات رعایا و یا سهم اربابی وجود دارد (جدول ۴) (قاسمی سیپانی ۱۳۹۴).

خانه‌های تاریخی مشاهیر اقتصادی (تجار برجسته و صاحب نفوذ)

بازرگانان اصفهان در دوران قاجار و صفوی ارتباط میان مردم و حاکمیت را سامان می‌بخشیدند و با تأمین بخش‌هایی از درآمد پادشاهی، جایگاه اجتماعی خود را ارتقا بخشیده بودند. این بازرگانان در محلات مختلف این شهر خانه‌های زیبا با فضاهای شکیل برای پذیرایی از همکاران و مراجین خود جهت تجارت احداث نمودند. حضور این طیف متمول در محله‌های شهر اصفهان، بر سازمان فضایی، شبکه‌های ارتباطی و سیستم‌های تأسیسات شهری تأثیر مستقیم داشته و نوعی سازمان اجتماعی مبتنی بر فعالیت‌های اقتصادی و معیشتی را معرفی می‌نماید که تجار در آن نقش اساسی داشته‌اند (رجایی ۱۳۸۵). یکی از تفاوت‌های فرمی این گونه با سایر خانه‌ها جهت‌گیری اصلی خانه است. غالباً در خانه‌های تجار مخصوصاً تجار محله‌ی جلفا به خاطر پذیرایی

جدول ۴. تحلیل عملکرد در فضاهای خانه خواجه هوسپ (مأخذ: نگارندگان)

نام خانه تاریخی	مالک خانه	عملکرد خاص خانه	پلان خانه و موقعیت فضای خانه با عملکرد خاص و چندگانه	توضیحات
خانه‌ی خواجه هوسپ ^{۱۳}	خواجه هوسپ تاجر برجسته جلفا اصفهان	نهاد اقتصادی		شکل‌گیری انبار بزرگ کالا، در کنار ورودی متناسب با شغل خواجه هوسپ

اشاره نمود. این انجمن به صورت رابط میان انجمن‌های اصفهان و مراکز قدرت پایتخت مانند مجلس و وزارتخانه‌ها و حتی دربار عمل می‌کند. یحیی دولت‌آبادی ادعا دارد که مؤسس انجمن وی بوده و در خانه‌ی او نیز پایه گرفته است. «در این ایام انجمنی به نام انجمن اصفهان در خانه‌ی نگارنده تأسیس می‌شود و عموم اصفهانیان مقیم تهران، که جمعیت بسیار هستند؛ مخصوصاً از تجار و کسبه به عضویت این انجمن خوانده می‌شوند» (همان، ۱۴۷) (دولت‌آبادی ۱۳۷۱، ج ۲، ۲۱۷).

تجارت‌نیز مانند روحانیون دارای انجمن‌های فعالی بوده‌اند. در انجمن تجار مجموعاً ۱۲ نفر از تجار بزرگ شهر اصفهان عضو بودند. از آن میان می‌توان به حاج محمد ابراهیم ملک‌التجار، حاج محمد حسین کارزونی، سید محمد علی جناب، حاجی میرزا محمود، حاجی سید حسن بنکدار، حبیب‌الله امین‌التجار اشاره نمود. جلسات انجمن در خانه‌ی اعضا برگزار می‌شد (جدول ۵) (رجایی ۱۳۸۵، ۱۴۲). همچنین از میان انجمن‌های مردمی مربوط به اصفهان باید به انجمن اصفهانی‌های مقیم پایتخت نیز

جدول ۵. معرفی برخی تجار معروف اصفهان به همراه خانه‌های تاریخی مربوط به آنها (مأخذ: نگارندگان)

نام تاجر سرشناس	مذهب	نام خانه‌ی تاریخی وابسته به وی	تصویر خانه‌ی تاریخی وابسته به وی
حاج سید حسن بنکدار	مسلمان	خانه‌ی تاریخی بنکدار ^{۱۴}	
سید محمدعلی جناب	مسلمان	خانه‌ی تاریخی جناب ^{۱۵}	
حبیب‌اله امین‌التجار	مسلمان	خانه‌ی تاریخی امین	

گونه‌شناسی فرمی و عملکردی خانه‌کارگاه تولیدی

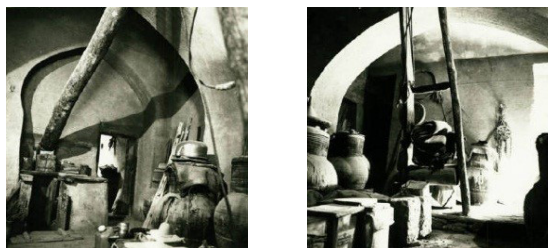
در خانه‌کارگاه‌هایی که خانه بستر تولیدات سنتی در ارتباط با شغل مالک بوده، افزایش فضاهایی با کارکرد خاص و متفاوت با اندام‌های خانه‌های دیگر انجام شده که معمولاً این فضاها در یکی از گوشه‌های خانه شکل گرفته و دارای ورودی مستقل بوده است. البته درباره‌ی این گونه‌ها فرضیه‌ی دیگری نیز مطرح است که بخشی از اندام‌های خانه مانند انبار، بهاربند و زیرزمین به شغل مالک خانه، مثلاً گلاب‌گیری اختصاص داده شده است. در گوشه‌ی شمال‌غربی خانه‌ی تاریخی بهشتیان^{۱۶} دستگاه تلئه سرکه وجود داشته است. طبق سند تاریخی^{۱۷}، این خانه به صورت پیوسته در چهار نسل در مالکیت خانواده بهشتیان بوده است. آنها دوره‌ی قاجار دارای شهرت عصار بوده‌اند و این دستگاه نیز ابداع محمد حسن عصار پدر بزرگ بهشتیان بوده که در نوع خود بی‌نظیر است. بخشی از اعتبار این خانه‌ی تاریخی متعلق به ارزش‌های ناملموس و دانش‌های سنتی در تولید سرکه می‌باشد. این خانه یکی از معدود خانه‌کارگاه‌های تولیدی اصفهان می‌باشد که در حال حاضر از گزند تخریب و

ویرانی در امان مانده است (حریری ۱۳۹۳، ۳۶-۳۷). مرحوم بهشتیان در نامه‌ای به سازمان حفاظت از آثار ملی، درباره‌ی ویژگی‌های دستگاه سرکه‌گیری سنتی می‌نویسد: «باز هم منظور از ثبت این خانه عصارخانه کوچکی است بنام دستگاه سرکه و یا تلئه سرکه و خمره‌های مربوط به آن که این دستگاه فشار از ابتکارات محمدحسن پدر بزرگ اینجانب بوده و بعداً دیگران هم از آن تقلید نموده و دستگاه‌هایی مانند آن ساخته شده اما با نهایت تأسف تا آنجا که اطلاع دارم پنج دستگاه آن‌ها را یکی بعد از دیگری در این سال‌های اخیر خراب کرده و از بین برده‌اند و ماشینی برای این شغل بوجود آمده و این کار هم غرب زده شده و اکنون شاید منحصرأ همین دستگاه باقی است و حقیر بسیار علاقه‌مند هستم که این یادگار باقی بماند و آرزومندم که فرزندان بنده و اعقاب آن‌ها در ضمن حفظ این خانه، این دستگاه را با تمام وسایل هم-چنان حفظ کنند و موجب خرابی آن‌را فراهم ننمایند» (تصویر ۳).

احتمالاً فرونی احتیاجات به سرکه و سایر محصولات حاصله از آن مانند انواع ترشیجات، شیره سرکه و... در آن مقطع زمانی

۶۸). وجود بازاری با این نام بیانگر کاربرد پیشینه‌ی این ماده در زندگی گذشتگان می‌باشد. شاردن می‌نویسد «در سر سفره‌ی ایرانیان فلفل، نمک، روغن و سرکه همواره هست» (یغمایی ۱۳۷۴، ۸۲۱).

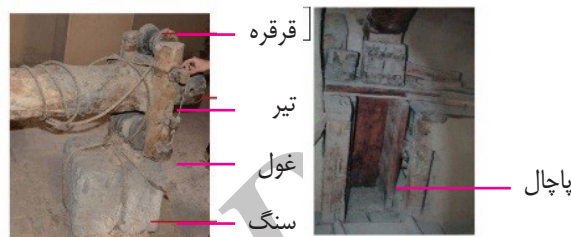
تصویر ۴. تصاویر قدیمی از فضای کارگاهی خانه‌ی بهشتیان (مأخذ: آرشیو سازمان میراث فرهنگی اصفهان)

برای ساخت شراب به کار می‌رفته و دریچه‌ای برای ریختن انگور در فضای حوض مانند در درون زیرزمین است. گویا وجود چرخشت در خانه‌های جلغا معمول بوده است (دروهانیان ۱۳۷۹، ۶۱۳). نگهداری محصول به دست آمده نیز در زیرزمین‌های کوچکی بوده که بر اساس مطالعات میدانی این نوع زیرزمین در خانه‌های مارتاپیترز، سوکیاس، ست مایل ۲۰، سیمون ۲۱ موجود بوده است. در برخی نمونه‌ها فضاهایی برای تولید قالی و منسوجات دیگر وجود داشته است. دارقالیو دستگاه‌های تولید منسوجات سنتی مانند دستگاه شعربافی نیز در آن فضاها پیش بینی شده است (مانند خانه‌ی میرزا علی فانی ۲۲) (جدول ۶).

جدول ۶. تحلیل فضایی برخی از خانه کارگاه‌های تولیدی اصفهان (مأخذ: نگارندگان)

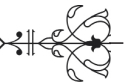
نام خانه	نوع کارگاه	موقعیت فضای کارگاه در پلان
خانه‌ی بهشتیان	عصاری: تولید سرکه به شیوه‌ی سنتی	
خانه‌ی امانی	شعربافی: تولید پارچه	

باعث گشته پدربزرگ مرحوم بهشتیان - که در سند تاریخی با لقب محمد حسن عصار معرفی شده- به ابداع این دستگاه اقدام نماید. همچنین در نزدیکی این خانه، بازاری به نام علی سرکه و چند عصارخانه بزرگ مانند عصارخانه درب زنجیر و عصارخانه منسوب به شیخ بهایی دایر بوده است (شفقی ۱۳۸۱،

تصویر ۳. معرفی اجزای دستگاه تلئه سرکه در خانه‌ی بهشتیان (مأخذ: نگارندگان)

خانه‌های آرامنه نیز با کاشت درخت انگور در حیاط دارای گونه‌ی خاصی از عناصر فضای باز به نام تاکستان بوده‌اند. به دلیل نوع اعتقادات آرامنه تولید شراب در بین آن‌ها رایج بوده است (قاسمی سیچانی، ۱۳۹۴). یکی از عناصری که تنها در خانه‌های آرامنه موجود بوده؛ چرخشت است. در جبهه‌ی شمالی خانه‌ی مارتاپیترز ۱۸ و جبهه‌ی جنوبی خانه‌ی سوکیاس ۱۹ این فضا مشاهده می‌شود. در بخش شمالی خانه‌ی مارتاپیترز زیرزمینی قرار دارد که در سقف این فضا دریچه‌ای با دری چوبی به اتاق بالایی تعبیه شده که کاراپتیان آن را نورگیر زیرزمین دانسته است (کاراپتیان ۱۳۸۵، ۲۵۹). در صورتی که اینها بخش‌های باقیمانده‌ی چرخشت هستند که

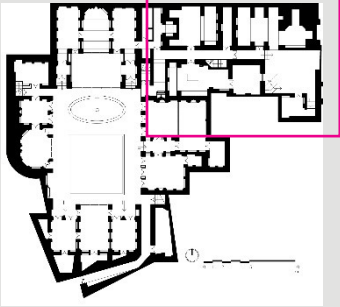
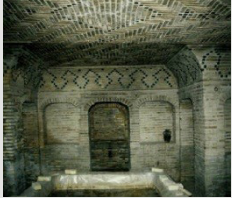
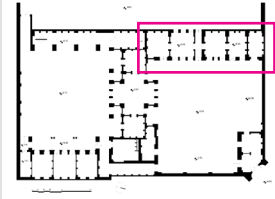

گونه‌شناسی فرمی و عملکردی خانه کارگاه غیرتولیدی

زندان وجود داشته است. شاردن در این باره می‌نویسد: «در کوچه‌ی شمس زمین عالم - که نام یکی از توانگرترین مردم این بخش (محلله دردشت) می‌باشد- خانه گزمه (میرشب) و زندان اوست؛ زیرا در ایران این شخص به هنگام شب حاکم شهر است و رتق و فتق امور در این موقع با اوست» (شاردن ۱۳۷۹، ۱۱۵-۱۱۶). پاره‌ای دیگر از خانه‌ها مانند خانه‌ی قدسیه ۲۴ و خانه‌ی مدرس ۲۵ کارکرد آموزشی داشته‌اند و به عنوان خانه‌مدرسه (مکتب‌خانه) نیز ایفای نقش می‌کردند. در بخشی از بیرونی خانه مدرس، حجره‌هایی برای آموزش طلاب پیش‌بینی شده است (جدول ۷).

برخی خانه‌کارگاه‌ها محصولی تولیدی نداشته؛ بلکه فعالیت‌های آموزشی، اداری و... مالک در خانه انجام می‌شده است. مانند خانه‌ی احمدزاده ۲۳ که نوع فعالیت مالک بر فرم خانه نیز اثرگذار بوده است. در این خانه به خاطر نوع شغل اصلی صاحب خانه - که دعانویسی و منجمی است- و اعتقاد به اینکه چشم زخم و اشعه‌ی بد کیهانی نمی‌تواند در عمق زمین بر ساکنان تأثیر بگذارد؛ برخلاف دیگر خانه‌های اصفهان حیاط این خانه در عمق زمین ساخته شده است (قاسمی سیچانی ۱۳۹۴). همچنین در خانه‌ی برخی از مأموران حکومت فضاهایی به عنوان

جدول ۷. تحلیل فضایی برخی از خانه‌کارگاه‌های غیرتولیدی اصفهان (مآخذ: نگارندگان)

نام خانه	نوع فعالیت	موقعیت فضای کارگاه در پلان	تصویر فضا با عملکرد خاص
خانه‌ی احمدزاده	منجمی و دعانویسی		
خانه‌ی مدرس	کاربری آموزشی: خانه مدرس		

نتیجه‌گیری

عملکردی فراتر از نقش مسکن بوده‌اند. الگوی کار در خانه بر فرم و اجزا و عناصر برخی از نمونه‌های بررسی شده تأثیرگذار و به دلیل رعایت اصل محرمانه‌ت در بعضی از خانه‌هایی که عملکرد فرامسکونی داشته‌اند برای مراجعان خاص ورودی مستقلی تعریف شده بود. این گونه خانه‌ها را بر طبق جریان زندگی و فعالیت‌های مالک خانه به دو دسته‌ی عمده‌ی خانه‌های مشاهیر و خانه‌کارگاه‌های اصفهان می‌توان تقسیم نمود. خانه‌های مشاهیر بر حسب نوع فعالیت‌های مالک خانه

در تحقیق حاضر سعی بر این بود که به روشی برای گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی براساس عملکرد فرامسکونی دسترسی یافت و تأثیر شغل و فعالیت‌های مالک را در فضاهای معماری خانه‌های تاریخی اصفهان تحلیل نمود. طی بازدیدهای میدانی، بررسی پرونده ثبتی، مالکیت و جریان زندگی در نمونه‌هایی از خانه‌های تاریخی مشخص شد که برخی از خانه‌های تاریخی استان اصفهان دارای

بعضی از خانه‌های مشاهیر اقتصادی نیز با ایجاد انبارها و فضاهای نگهداری کالا، ساخت جبهه‌ی اصلی در بخش جنوب - به این دلیل که فصل اصلی تجارت تابستان و بهار بوده است - بهره‌گیری از تزئینات و مبلمان خاص و فاخرمانند مبلمان تاشو متصل به دیوار، الگوی کار در معماری خانه تأثیرگذار بوده است. در ادامه‌ی این بحث با شناخت حاصل شده از عملکرد فرا مسکونی و ارزش‌های ناملموس حاصل از ارتباط فضای کار و خانه، می‌توان به الگویی برای تبیین طرح‌های باززنده‌سازی براساس احیای روح فضا و مکان پرداخت.

به سه دسته‌ی خانه‌های مشاهیر مذهبی - فرهنگی، سیاسی و اقتصادی تقسیم گردید. خانه کارگاه‌ها نیز بر حسب اینکه محصولی در آنها تولید می‌شود و یا خیر؛ به دو دسته‌ی خانه کارگاه‌های تولیدی و غیرتولیدی تقسیم شدند. فعالیت‌های مالک در برخی خانه‌ها باعث ایجاد فضاهایی مخصوص انجام کار در خانه بوده است. در بعضی خانه‌های مشاهیر فرهنگی و مذهبی، غالباً بیرونی‌های شاخص و وجود فضای مستقل در این بخش برای حضور مراجعین و ایجاد فضایی مجزا برای حضور زنان و بیان پرسش‌های شرعی پیش‌بینی شده است. در نمونه‌هایی از خانه‌های تاریخی مشاهیر سیاسی ساخت برج و بارو برای نگهداری و ایجاد فضای دیوانخانه مشاهده شد.

پی‌نوشت

۱. خانه‌ی امین در محله پشت بارو و در خیابان عبدالرزاق واقع شده است.
۲. خانه‌ی وثیق انصاری در محله گلپهار و در خیابان هاتف واقع شده است.
۳. خانه‌ی هدایی در محله چهارسوق و در خیابان آیت الله کاشانی واقع شده است.
۴. خانه‌ی میرزا شفیع مشکلی در محله‌ی سینه پایینی و در خیابان عبدالرزاق واقع شده است.
۵. خانه‌ی مشروطیت (آقا نورالله نجفی) در محله‌ی حسن آباد و در خیابان نشاط واقع شده است.
۶. خانه‌ی ملاباشی در خیابان ملک، کوچه‌ی پشت بارو واقع شده؛ میرزا احمد ملاباشی مالک خانه، فاضل و عالم فقیه بوده و در اصفهان مصدر امور شرعی را داشته است (رجایی ۱۳۸۳، ۱۴۳).
۷. خانه‌ی شیخ الاسلام در محله‌ی سینه پایینی و در خیابان عبدالرزاق واقع شده است.
۸. خانه‌ی آیت الله علامه فانی در محله‌ی جوباره و در خیابان کمال واقع شده است.
۹. مجموعه‌ی خان خوراسگان، متشکل از چند باب خانه، یک باغ و اندام‌هایی مانند انبار، گاورو، اسطبل و کارگاه قالیبافی است.
۱۰. خانه‌ی سرتیپ سدهی در خمینی شهر، محله لادره فروشان، بلوار توحید واقع شده است.
۱۱. خانه‌ی نهنگی در شهر تودشک واقع شده است.
۱۲. خانه‌ی ادیب برومند در گز، کوی محله نو، خیابان سپاه واقع شده است.
۱۳. خانه خواجه هوسپ در محله جلفا، کوچه کلیسا وانک واقع شده است.
۱۴. خانه‌ی بنکدار در محله‌ی پشت بارو و در خیابان چهارباغ پایین واقع شده است.
۱۵. خانه‌ی جناب در محله‌ی سینه پایینی و در خیابان عبدالرزاق واقع شده است.
۱۶. خانه‌ی بهشتیان در محله‌ی جماله و در خیابان ابن سینا واقع شده است.
۱۷. در سند خانه برخی از اجزای آن ذکر شده ولی به وجود فضای سرکه‌گیری سنتی اشاره نشده است. البته با آوردن عبارت «سایر مضافات و متعلقات» به بیان تمام عناصر خانه پرداخته است. در معرفی افرادی که معامله بین آن‌ها صورت گرفته است، نام‌های محمد حسن عصار، ابوالقاسم عصار و محمد حسین عصار ذکر شده؛ محمد حسن عصار پدر ابوالقاسم و محمد حسین عصار و دو نامبرده اخیر با یکدیگر برادر هستند. لقب عصار به عنوان نام خانوادگی بیانگر این است که حرفه‌ی خانوادگی آن‌ها عصار می‌باشد.
۱۸. خانه‌ی مارتاپیترز در محله‌ی جلفا و در خیابان حکیم نظامی واقع شده است.
۱۹. خانه‌ی سوکیاس در محله‌ی جلفا و در خیابان حکیم نظامی، کوچه‌ی سنگ تراش‌ها واقع شده است.
۲۰. خانه‌ی ست مایل در محله‌ی جلفا و در خیابان حکیم نظامی واقع شده است.
۲۱. خانه‌ی سیمون در محله‌ی جلفا و در خیابان نظر، خیابان کلیسای وانک واقع شده است.
۲۲. خانه‌ی میرزا علی فانی در خیابان عبدالرزاق، کوچه‌ی حاج محمد جعفر، پلاک پنجم واقع شده است.
۲۳. خانه‌ی احمدزاده در محله‌ی جوباره اصفهان واقع شده است.
۲۴. خانه‌ی قدسیه در محله‌ی دردشت و در خیابان ابن سینا واقع شده است.
۲۵. خانه‌ی مدرس در شهرستان شهرضا و روستای اسفه واقع شده است.

منابع

۱. پهلوان زاده، لیلان. ۱۳۸۷. اصفهان، شهر صنعت. نما ۳ (۱۶۱-۱۶۲): ۱۰۱-۸۵.
۲. جبل عاملی، عبدالله. ۱۳۸۵. خانه های اصفهان در دوران معاصر. در مجموعه مقالات کنگره ی تاریخ معماری و شهرسازی ایران، ارگ بم، کرمان، جلد چهارم. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
۳. حائری مازندرانی، محمدرضا. ۱۳۸۷. خانه، فرهنگ، طبیعت. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
۴. حریری، آزاده. ۱۳۹۳. طرح مرمت و احیای خانه بهشتیان. پایان نامه ی کارشناسی ارشد مرمت و احیای بناها و بافت های تاریخی. اصفهان: دانشگاه هنر اصفهان.
۵. دیبا، داراب، فیلیپ ریوالت، و سرژ سانتلی. ۱۳۹۲. خانه های اصفهان. ترجمه ی مریم قاسمی سیچانی. اصفهان: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان).
۶. دروویل، گاسپار. ۱۳۶۷. سفر در ایران. اصفهان: صنوبر.
۷. دولت آبادی، یحیی. ۱۳۷۱. حیات یحیی، عطار و فردوسی، جلد ۲. تهران.
۸. رجایی، عبدالمهدی. ۱۳۸۵. تاریخ مشروطیت اصفهان. اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
۹. رجایی، عبدالمهدی. ۱۳۸۷. تحولات عمران و مدیریت شهری اصفهان در دوره پهلوی اول. اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
۱۰. رجایی، عبدالمهدی. ۱۳۹۳. موانع اجتماعی- فرهنگی تشکیل شرکت و تأسیس کارخانه در ایران عصر قاجار. تهران: تحقیقات تاریخ اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۱. ریلی، ترنس. ۱۳۸۴. از خانه های شخصی تا خانه های مجازی، سیر تحول مفهوم و کالبد خانه، جلد چهارم. ترجمه ی محمدرضا شیرازی و سمیه فلاحت. تهران: رایانه، معماری و ساختمان.
۱۲. شاردن، ژان. ۱۳۵۰. سیاحت نامه شاردن، جلد چهارم. با ترجمه ی محمد عباسی. تهران: امیرکبیر.
۱۳. شاردن، ژان. ۱۳۷۴. سفرنامه شاردن. با ترجمه ی اقبال یغمایی. انتشارات توس.
۱۴. شریف زاده، سیدعبدالمجید. ۱۳۷۲. شعربافی. مجله ی میراث فرهنگی (۸ و ۹): ۵۲.
۱۵. شفقی، سیروس. ۱۳۸۱. جغرافیای اصفهان. اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
۱۶. شمیم، علی اصغر. ۱۳۷۹. ایران در دوره ی سلطنت قاجار قرن سیزدهم و نیمه ی اول قرن چهاردهم. تهران: زریاب.
۱۷. ظهیری، نسرین. ۱۳۹۳. آمدیم خانه نبودید. تهران: ثالث.
۱۸. کاراپتیان، کاراپت. ۱۳۸۵. خانه های آرامنه ی جلفای نو اصفهان. ترجمه ی مریم قاسمی سیچانی. تهران: فرهنگستان هنر.
۱۹. قاسمی سیچانی، مریم. ۱۳۸۷. بازشناسی بخشی از هویت معماری ایرانی به وسیله ی تحلیل گونه شناسانه ی خانه های اصفهان در دوره ی قاجار. پایان نامه ی دکتری معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
۱۹. قاسمی سیچانی، مریم، و غلامحسین معماریان. ۱۳۸۸. گونه شناسی خانه ی قاجاری اصفهان. هویت شهر ۴ (۷): ۸۷-۹۴.
۲۰. قاسمی سیچانی، مریم، آزاده حریری، سمیرا الهی، و ماهرخ السادات هاشمی. ۱۳۹۲. مستندسازی خانه های تاریخی اصفهان، جلوه هایی ناب از هنر و معماری اسلامی. اصفهان: پژوهشکده ی هنرهای سنتی- اسلامی.
۲۱. قاسمی سیچانی، مریم. ۱۳۹۴. مصاحبه ی شفاهی در اصفهان، پژوهشکده ی هنرهای سنتی- اسلامی.
۲۲. نجفی، موسی. ۱۳۹۱. اندیشه ی سیاسی و تاریخ نهضت حاج آقا نورالله نجفی. تهران: مطالعات تاریخ معاصر ایران.
۲۳. نیازی، محسن، و امیرحسین چیت سزایان. ۱۳۸۶. نقش فرهنگ اشتغال و کار بیرون از خانه در وضعیت قالی بافی. تهران: گلجام.
۲۴. لاکهارت، لارنس. ۱۳۶۸. انقراض سلسله ی صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران. ترجمه ی مصطفی قلی عماد. تهران: مروارید.

References

1. Chardin, John. 1960. *Journal du voyage du Chevalier Chardin en persea aux Indes Orientals*, Vol. 4. Translated by Muhammad Abasi. Tehran: Amirkbir.
2. Chardin, John.. 1984. *Journal du voyage du Chevalier Chardin en persea aux Indes Orientals*. Translated by Eghbal Yaghmayee. Toos Publications.
3. Diba, Darab, Phillippe Revault, ans Serge Santelli. 2013. *Maisons d'Ispahan*. Translated by Maryam Ghasemi Sichani.

Isfaha: Islamic Azad University, Isfahan Branch.

4. Dolatabadi, Yahya. 1992. *Life of Yahya, Attar and Ferdosi, Vol. 2*. Tehran.
5. Drouville, Gaspar. 1813. *Voyage en Perse, fait en 1812 et 1813*. Isfahan: Senobar.
6. Ghasemi Sichani, Maryam. 1995. *Recognition the Identity of Iranian Architecture by Anlaysia of Isfahan Houses Typology in Ghajar Era*. PhD of Architecture Thesis, Islamic Azad University.
7. Ghasemi Sichani, Maryam, and Gholamhossein Memarian. 2011. Typology of Ghajar Era House in Isfahan. *Hoviateshahr* 4 (7): 78-98.
8. Ghasemi Sichani, Maryam, Azadeh Hariri, Samira Elahi, and Mahrokh al-Sadat Hashemi. *Documentation of Historic Houses of Isfahan*. 2012. Isfahan: Traditional Islamic Art Research Center.
9. Ghasemi Sichani, Maryam. 2015. *Oral Interview in Isafahan, Traditional Islamic Art Research Center*
10. Haeri Mazandarani, Muhammadreza. 1997. *House, Culture, Nature*. Tehran: Architecture and Urban Development Research Center, Ministry of Housing and Urban Development, Architecture and Urban Design Office.
11. Hariri, Azade. 2014. *A Study in Conservation: Restoration and Revitalization of Beheshtian House*. Master Thesis of Restoration and Revitalization Historic Buildings and Contexts. Isfahan: Art University of Isfahan.
12. Jabal Ameli, Abd Allah. 1995. Contemporary Houses of Isfahan. *In Proceeding of First Conference on History of Architecture and Urban Design of Iran, Arg-e Bam, Kerman*. Tehran: Cultural Heritage, Handcrafts and Tourism Organization.
13. Karapetian, Karapet. 1993. *Ifahan, New Jolfa*. Tehran: Farhangestan-e Honar.
14. Lockhart, Larens. 1814. *The Fall of the Safavid Dynasty and the Afghan Accupation of Persia*. Translated by Mostafa Gholiemed. Tehran: Morvarid.
15. Najafi, Moosa. 2012. *Political Thought and History of NurAllah Najafi Movement*. Tehran: Institute for Iranian Contemporary Historical Studies.
16. Niyazi Mohsen, and Amirhosein Chitsazian. 1994. *The Role of Employment and Work Outside the House in the Carpet Weaving*. Thehran: Goljam.
17. Pahlevanzade, Leila. 1997. Isfahan, City of Industry. *Nama* 3 (161 – 162): 85-101.
18. Rajaei, Abd al-Mahdi. 1993. *History of Constitutional Revolution in Isfahan*. Isfahan: Cultural Recreational Organization of Municipality of Isfahan.
19. Rajaei, Abd al-Mahdi. 1995. *Urban Changes and Management of Isfahan in Pahlavi 1st Era*. Isfahan: Cultural Recreational Organization of Municipality of Isfahan.
20. Rajaei, Abd al-Mahdi. *Social and Cultural Barriers of Incorporation and Establishing a Factory in Qajar Era in Iran*. Tehran: Social History Research, Institute for Humanities and Cultural Studies.
21. Reili, Trans. 2005. *Individual Houses to Virtual Houses, Development of Concept and Shape of Houses, Vol 4*. Translated by Muhammad Reza Shirazi and Somayyeh Falahat. Tehran: Computer, Architecture and Building.
22. Shafaghi, Cyrus. 1991. *Geography of Isfahan*. Isfahan: University of Isfahan Press.
23. Shamim, Ali Asghar. 1899. *Iran in the Period of Ghajar's Empire*. Tehran: Zaryab.
24. Sharifzade, Seyed Abd al-Majid. 1982. Sherbafi. *Journal of Cultural Heritage* (8 and 9): 52.
25. Zahiri, Nasrin. 2014. *Came; You were not Home*. Tehran: Sales.

Historical Houses beyond Housing implications in Historical Context of Isfahan

Behnam Pedram *

Asis. Prof. in Restoration of historic monuments and sites, Art University of Isfahan, Iran

Azadeh Hariri **

M. A. in Restoration of historic monuments and sites, Art University of Isfahan, Iran, (Corresponding Author)

Received: 23/05/2016

Accepted: 04/07/ 2016

Abstract

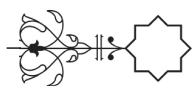
According to the lifestyle, house can be the ground for extensive activities based on employment, cultural, social opportunities for residents. In accordance with needs and activities of human as a space user, Historical houses are built associated with the natural environment. Recognition and protection of values Respect national identity, and Understanding their performance and social role is a basis for understanding and explaining the management system of protecting these valuable elements in historical context of Isfahan. Life in some Historical houses is associated with the owner occupation; thus, a space is predicted for working at home. Working pattern at home creates spaces for the profession of the owner, and in some cases, makes some of the spaces multi-functional. Such houses can be classified as historic house workshops. In addition, some historic houses were Occupied by people who were too influential in the social-political conditions of their era; and some of the Important events have been occurred in these house. Despite having historical and architectural value, these Houses can be categorized as an example of the houses of celebrities In Isfahan.

This study Aims to find out the reason of the House workshop s' architectural style in the historical context of Isfahan and analyze the space and organization of house workshops in order to understand the presence of work space in the main body of the building. The main objectives to answer the key question will be as follows: Analyzing the residential architecture stance in cultural, political, social and economic evolution in Safavid and Qajar eras in Isfahan so that we can understand the typology of historical houses in this city based on the performance and provide a comprehensive category for the historical houses with performance beyond the housing. This is a descriptive-analytical study develop and use field observation, literature review and gathered information through interviews with a number of residents of historical houses in Isfahan. The findings were analyzed by a qualitative method through comparing and interpreting.

Based on the methodology, first, the economic and social conditions of Isfahan in Qajar and Safavid periods were briefly expressed. Then, considering the various functions of houses due to prevailing economic and social conditions at that time, the spaces in the body of the house with multiple functions or specific function beyond the space in residential architecture of these historical periods in Isfahan were analyzed; based on specific objectives and questions of the research, historical

* b.pedram@aui.ac.ir

** haririarc@gmail.com

houses with multiple functions in Isfahan were classified. These houses were divided into two general categories: 1. Houses that are influenced by other functions and have changes in the form and space; 2. Houses that are not affected by other functions; and no changes have been occurred in the form and body of the house. Then, trying to identify the cause of the multiple roles in the function of houses, the study achieved another category in which the multi-functional historical houses of Isfahan are divided into two classes of celebrities' houses and workshop houses. Based on the owner's professional field, celebrities' houses are categorized into three categories of: houses of cultural celebrities, political celebrities, and economic celebrities. Workshop house is also divided into two categories based on the type of owner's occupation: 1. Workshop houses that produce certain products; 2. Non-manufacturing workshop houses where the owner's enforcement activities in various fields (educational, administrative, etc.) can be done at home.

Previously, Zahiri (2014) in his book entitled as «We came, you were not home», based on field studies, examined the place of some of celebrities' houses in Tehran such as the houses of Badi'ozaman Foruzanfar, AbdulHossein Zarrinkoub, Saeed Nafisi, Mohammad Moein, Sadegh Hedayat, Simin Daneshvar, Nima Youshij, Ahmad, Mehdi Akhavan Sales, Houshang Ebtehaj, Malek al-Sho'ara Bahar, Hussein Monzavi, Sohrab Sepehri, Mohammad Mossadegh, Mehrdad Avesta, etc. In the introduction of the book, He (or she) says that: "Among these 44 houses, about 40 percent are historically registered and are away from being destroyed by days to some extent. Among the registered ones, 22 percent have converted to museums, 58 percent of celebrities' inheritors have sold the legacy of their father or spouse. In addition, among houses which are not registered as historical buildings, more than 65 percent are destroyed, and there is nothing left but their obscure names» (Zahiri, 2014). The results of this field study indicate the adverse security conditions of this kind of historical houses in the country. Due to having a function beyond housing in the historical contexts, by planning and performing renovation projects, these houses can become economic and cultural institutions in the historical contexts like before. So far, no typology and renovation management system determination of the house workshops and celebrities' houses have been conducted in the historical context of Isfahan. This research demonstrates that we can present a classification and typology based on specific function in the historical houses with roles beyond housing. Also, we can determine the impact of the relationship between work space and house in the form and structure of the building. Also, in this discussion, through the knowledge gained from the ultra-residential function and intangible values of the relationship between work space and house, we can provide a pattern to explain the renovation projects based on space and spirit revival.

Keywords: historical houses of Isfahan, work at home, celebrities' houses, house workshop.

